

PRIKAZ

UDK: 305-055.3-055.2(497.1-89)(047.53)(049.32)

orcid.org/0000-0002-5082-3764

Svetlana E. Tomić*Fakultet za strane jezike, Alfa BK Univerzitet
Beograd**RAZVIJANJE SPOMENARSKOG ŽANRA LEKSIKONA****(*L Leksikon: lični dnevnik: lezbejske umetnice postjugoslovenskog prostora ± generacije X*, autorka intervjua Zoe Gudović. Beograd: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, 2023)**

Za nedugo vreme svog umetničko-aktivističkog delovanja Zoe Gudović (1977) uspela je da ostavi vidljiv trag u kulturi i postane prepoznatljivo ime van Srbije. Gudović je masterirala umetnost i menadžment u kulturi na Fakultetu lepih umetnosti u Beogradu. Od devedesetih godina prošlog veka istražuje pozorišne forme kao pozorišna edukatorka, performerka, Drag King Transformerka, toilet umetnica. Sebe potpisuje kao lezbejsku umetnicu, feministkinju, aktivistkinju, menadžerku u kulturi i producentkinju. Osim toga, ona je organizatorka brojnih uličnih performansa i kampanja za vidljivost LGBTQ+ prava, ženskih ljudskih prava i ljudi sa margine. Od 2001. godine, u okviru projekta „Ženski pokret - Žensko pozorište - Žensko telo“, povezuje umetnice iz celog sveta sa aktivistkinjama iz Srbije. Za promovisanje feminizma van feminističkog pokreta dobila je nagradu „Jelena Šantić“, a Befem nagradu „Feministička dostignuća“ dobila je za spoj umetnosti i aktivizma. Zoe Gudović od 2021. godine živi u Beču, gde uređuje i vodi kulturnu radio-emisiju „Ženergija“. Nedavno je osmislila nov projekat. Po uzoru na đачki spomenarski leksikon, sastavila je listu pitanja, potom organizovala intervjue sa grupom lezbejskih umetnica iz regiona (rođenih od 1963. do 1984), a zatim je usmene odgovore uz pomoć Mine Damjanović transkribovala i objavila kao štampanu knjigu. Tako je nastala publikacija *L Leksikon: lični dnevnik: lezbejske umetnice postjugoslovenskog prostora ± generacije X*.

Navedena knjiga sadrži tri celine: uvodni tekst Zoe Gudović „Nešto za početak!“ (str. 7-11), središnji tekst koji čini deset intervjua proslavljenih regionalnih lezbejskih umetnica iz književnosti, slikarstva, vajarstva, fotografije, filmske umetnosti, performansa, glume... (str. 12-135), te završnu grupu tekstova: pesma Zoe Gudović „Nešto za kraj!“ (str. 136), „Biografije“ (137-141) i nenaslovljen tekst izvršne urednice Jelene Nidžović (str. 143). U knjizi je redosled intervjuisanih

* tomic.svetlana@gmail.com

umetnica dinamičniji od onog koji je ovde predstavljen radi geografske sistematizacije: Alma Selimović, Lejla Kalamujić (Bosna i Hercegovina), Ana Opalić, Dana Budisavljević, Helena Janečić, Mima Simić (Hrvatska), Biljana Stanković Lori, Olga Dimitrijević (Srbija), Nataša Velikonja i Suzana Tratnik (Slovenija). Neke od intervjuisanih umetnica poput Alme Selimović i Biljane Stanković žive i stvaraju u inostranstvu, u SAD-u i Finskoj, kao liberalnim i manje represivnim društvima.

U uvodnom tekstu, Zoe Gudović sledi zakonitosti predgovornog teksta. Ona objašnjava razloge nastanka knjige, uslove rada i tumači pojam „lezbejska umetnost“. Pojašnjava da je knjiga zapravo deo građe za njenu doktorsku disertaciju, te da se na knjizi radilo nekoliko godina usled izrazito nepovoljnih okolnosti (pandemija virusa korona, ratovi, nove autorkine migracije zbog „klerofašističke sredine kakva je Srbija“, str. 7). Gudović napominje da se pojam „lezbejska umetnost“ ne odnosi toliko na seksualnu preferenciju umetnica, niti na tvrdnju da umetnice dele određeni estetski ili društveni program „lezbejstva“, niti je pak reč o zasebnom umetničkom žanru. „Lezbejska umetnost“ zapravo predstavlja „ispitivanje mnoštva individualnih pristupa mogućnosti transformacije proživljenog iskustva u umetničku praksu“ (str. 9).

Cilj knjige je korektivni. Pošto nema zabeležene istorije lezbejskih umetnica X generacije, koje ni sam LGBTQ pokret ne prepoznaje, Gudović formuliše zadatak: „da zabeležimo istoriju jednog perioda života i rada lezbejskih umetnica u postjugoslovenskom kontekstu tokom 1990-ih“ (str. 8). „Razgovaramo o tome kako možemo dovesti u pitanje to društveno znanje stvaranjem nevidljivog ili 'sporednog' kontranarativa savremene istorije umetnosti, unapređujući, kroz alternativnu genealogiju i autopoetiku, samoprepoznavanje i ponovo, spočetka makar neznatno, osvajanje javnog prostora.“ (str.8) Osim korektivnog, knjiga ima i suplementarni cilj približavanja „značaja, uticaja, postojanja umetničke prakse koju proizvode i izvode lezbejske umetnice“ (str. 8-9). Leksikon nastoji da mapira lezbejske umetničke prakse od devedesetih godina XX veka i pruži svedočanstvo o kontinuitetu dijaloga, saradnje i podrške među postjugoslovenskim lezbejskim umetnicama.

Šta novo donosi ova knjiga? Od uobičajenih odlika spomenarskog žanra đaćkog leksikona Zoe Gudović je zadržala strukturisana pitanja koja su ista za sve intervjuisane osobe. Od ukupno 58 pitanja, uvodna se tiču ličnih podataka (1-11) dok se završna pitanja odnose na lične navike i preferencije (34-58). Od starih osobina leksikona Gudović je zadržala i normirane aspekte interakcije. Osobe koje se upisuju u leksikon privilegovane su pozivom vlasnika ili vlasnice leksikona; one mogu i ne moraju da odgovore na sva pitanja pa se tako i ovde dešava da se neka pitanja preskoče a druga objedine. No, između uvodnih i završnih pitanja stoje ona koja su žarišno polje ove knjige, a to su pitanja 12-33. Pre nego što pređemo na tumačenje

tog središnjeg dela knjige, skrenućemo pažnju na još neke, ne manje važne, razlike *Leksikona* u odnosu na klasičan leksikon.

Najpre, reč je o različitom mediju oblikovanja teksta. Za razliku od đaćkog leksikona u kojem se na pitanja odgovora pisanim putem, ovde predstavljeni intervjui prvo su bili ostvareni usmenim putem, a potom je oralna istorija zapisana i pretvorena u štampan materijal. Dok je kod klasičnog leksikona (inače retko proučavanog žanra) prostor za odgovor krajnje sveden ili minimalizovan na jednu rečenicu koja zauzima jedan red sveske, sada je omogućeno da se autobiografsko „ja“ narativno razvije po sopstvenoj želji bilo u uvodnim, bilo u središnjim, bilo u završnim pitanjima. Nadalje, sada su uključeni dvostruki vizuelni materijali dok u klasičnom leksikonu nije bilo slika, fotografija, pa ni ilustracija.

Vizuelni plan leksikona Zoe Gudović je osmislila uz pomoć dizajnerske grupe Škart i studija Čavka. Ona dokumentarni cilj leksikona učvršćuje tako što povezuje lik i delo (raznovrsno umetničko delovanje) predstavljenih žena. Svaki intervju počinje portretnom fotografijom umetnice, pored koje je ilustracija nekog dela njenog lica (obično su to oči ili oko, čelo, pramen kose) i neki crtani amblem. Potom, na narednim stranama slede fotografije umetničkih slika, predstava, performansa, naslovnih strana prevedenih knjiga i slično. Ova vizuelna dokumentarnost potiče od starijeg mnemoničnog žanra albuma, koji ima primarni cilj da izgradi i čuva sećanje na lik i delo neke slavne osobe. Ne zaboravimo, fundamentalni koncept slave građen je na postignućima neke ličnosti u javnom životu. Zajedno sa proširenom autobiografskom narativizacijom teksta, albumska nadogradnja leksikona povećava vidljivost lezbejskih umetnica i takođe promoviše njihovu slavu.

Vratimo se sada na središnju grupu pitanja (12-33). Za razliku od klasičnih pitanja đaćkog leksikona koja retko ulaze u politiku i kreću se samo po površini svakodnevnih interesovanja,¹ Zoe Gudović solidan prostor posvećuje (načelno rečeno) trima velikim političkim temama. To su: 1. veza i odnosi seksualnog identiteta i umetničkog rada (društveni položaj lezbejskih umetnica, artikulacija sopstvene politike i borbe); 2. raspad SFRJ (jugoslovenski ratovi iz devedesetih godina prošlog veka i ekonomska tranzicija); 3. recepcija (pitanja prihvatanja i vrednovanja), preispitivanje kanona i potencijalnog uticaja na patrijarhat, odnos supkulture i mejnstrima...

¹ Za vreme mog školovanja u Beogradu tokom epohe SFRJ, đaćki leksikoni nisu sadržali politička pitanja. No, u jednom leksikonu koji je nastao 2006/2007. godine među đacima osnovne škole u Sarajevu (Bosna i Hercegovina) bilo je uključeno pitanje: „Ko je za tebe najveći ratni zločinac?“ Kao odgovor deca su upisivala (ili prepisivala?) „Vuk Stefanović Karadžić“ verovatno misleći na Radovana Karadžića.

U svim tim temama nalazi se dragocena građa za disciplinarno različita proučavanja umetnica, njihovog stvaralaštva (uticaja, veza) i društveno-političkih prilika. Na primer, sa sociološke i psihološke tačke gledišta zanimljivo je da su gotovo sve umetnice jugoslovenske ratove doživele kao negativno iskustvo. Na mnoge od njih, jugoslovenska kultura ostavila je vidnog traga u formiranju ličnosti. Kod nekih (Ana Opalić) osetno je distanciranje, psihičko udaljavanje od rata tokom njegovog trajanja, što ne bismo tumačili eskapizmom, već pre posledicom traumatskog iskustva. U svakoj traumi, subjekat progovara kasnije. Sa stanovišta teorije recepcije, veoma su korisna svedočanstva umetnica o tome kakav je bio odnos publike prema njihovom radu, ali i kako je tekao lični proces samopreispitivanja, izgradnje samopoštovanja i samosigurnosti. Jedna od književnica (Lejla Kalamujić) kao „jako važnu“ izdvaja inicijativu o zajedničkom jeziku („Jezik je nešto što nas spaja“, str. 84), čime se usopstavlja svojevrsna kontrateža višedecenijskom jačanju jezičkog nacionalizma. Onima koji proučavaju druge lingvističke teme, poput rodno osetljivog jezika, leksikon nudi obilje primera: od onih koji se ređe sreću (đakinja, pričačica, idolkinja...) do onih koji su duže vreme u široj upotrebi (plesaćica, umjetnica, skulptorica, pjevačica, fotografkinja, spisateljica...). Od posebnog značaja su i kritička sagledavanja feminističkih politika i politika identiteta (videti npr. odgovore Biljane Stanković i Olge Dimitrijević, str. 42-43, 122). Psiholozima mogu biti zanimljive neke karakterne sličnosti. Nekoliko umetnica je izdvojilo tvrdoglavost kao vlastitu karakternu manu; mnoge od njih bile su deo muzičkog benda, itd, itd.

I iz ugla teorije žanrova ovaj leksikon može biti dragocena građa za ispitivanje mogućnosti biografskih narativa. U jednom ranijem tekstu, napomenula sam potrebu proširenja spiska autobiografskih žanrova koji su sačinile Sidoni Smit i Džulija Votson.² Tada sam uputila na mnemoničke žanrove iz prošlosti poput albuma i spomenice, a sada se tom spisku može pridodati i spomenarski leksikon. Iz tačke gledišta istorije žanrova, leksikon omogućava da se uspostave veze razvoja žanrova sećanja i napora žena da kroz različite epohe obezbede izvore za rekonstrukciju i dekonstrukciju vlastite istorije. U tom kontekstu, veze se mogu naći sa albumom *Srpkinja* (1913),³ ali i sa *Bibliografijom knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji* (Beograd, Ljubljana, Zagreb: Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji, 1936). No osim toga, značaj ovog leksikona može da se sagleda i iz ugla studija sećanja. Izdvajamo kao dragocene izvore „samodefinišuća sećanja“, ona koja su oblikovala

² Sidonie Smith and Julia Watson, “Appendix A. Sixty Genres of Life Narrative“, in Sidonie Smith and Julia Watson, *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives* (University of Minnesota Press, 2010), 253-87.

³ *Srpkinja: njezin život i rad, njezin kulturni razvitak i njezina narodna umjetnost do danas*, uredile srpske književnice (Sarajevo: Pijuković i drug, 1913).

nečiji život, a jedan deo istraživačke građe leksikon nudi u emocionalnom intenzitetu pamćenja i u specifičnim pamćenjima. Sa druge strane, pratimo napore da se LGBTQ+ arhiviranje institucionalizuje. Na primer, slovenačka umetnica Nataša Velikonja je osnovala Lezbejsku knjižnicu i arhiv u Ljubljani, a hrvatska umetnica Ana Opalić nas informiše o LGBTQ+ arhivu kao svom trenutnom projektu.

Za čitaoce i proučavaoce bilo bi korisno da neko naredno izdanje leksikona bude dopunjeno informacijama, na primer, o osobama i institucijama koji su van privatnog i van lezbejskog regionalnog networka pomagali i podržavali rad i vidljivost lezbejskih umetnica. Zašto je ovo bitno? Zato što bi se onda ne samo preciznije mogla rekonstruisati mreža šire podrške već i hronologija razvoja tolerancije. Ovakva dopuna bi takođe omogućila i jasniju komparaciju među različitim društvima.

Dodatno bih preporučila i dopunu podataka u odeljku o biografijama umetnica. Kao neko ko dolazi iz sveta književnosti, lako mogu da uočim da nedostaju informacije o vrednovanju književno-umetničkog ali i naučnog rada nekih intervjuisanih umetnica. Na primer, iz biografskog teksta o hrvatskoj umetnici Mimi Simić čitaoci ne saznaju ništa o tome da je ona objavljivala i druge priče osim one u knjizi *Pustolovine Glorije Scott* (Zagreb: AGM, 2005). Dve antologije svedoče o tome da je njena proza prevazišla lokalne književne okvire: regionalna *Na trećem trgu: antologija nove kratke priče Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore* (Kikinda: Narodna biblioteka „Jovan Popović“; Beograd: Treći Trg, 2006; koordinator projekta Srđan Papić) i američka (*Best European Fiction*, Dalkey Archive Press, 2011) koja se odnosila na engleski prevod izbora najbolje evropske proze koji je sačinio Aleksandar Hemon. Isto važi i za slovenačku umetnicu, Suzanu Tratnik, u čijoj se biografskoj belešci ne pominje njen naučni doprinos. Izostavljena je informacija o njenoj naučnoj monografiji *Lezbična zgoda: literarna konstrukcija seksualnosti* (Ljubljana: ŠKUC, 2004) u kojoj je, između ostalog, unapredila razumevanje modernog međuratnog srpskog romana. Takođe čitaocima nije prenesena informacija o tome da su njene knjige uključene u školski program i da se neki odlomci nalaze u školskim knjigama, što nije mala stvar. Stoga bi za neko naredno izdanje predlog bio sačiniti bibliografiju originalnih radova i recepcije umetnica.

Da zaključimo: Ovaj leksikon je tvorevina kolektivnog stvaralaštva postjugoslovenskih lezbejskih umetnica generacije X. Za razliku od đačkog leksikona, oblikovan je usmenim putem i kasnije transkribovan; osim ličnih podataka i informacija o perosnalnim interesovanjima, sadrži politički razrađena pitanja o lezbejskom identitetu, odnosu prema stvaralaštvu, jugoslovenskim ratovima i ekonomskoj tranziciji, kao i recepciji. To središnje mesto knjige ocenjeno je kao najznačajnije jer konstruiše dokumentarni autobiografski materijal o životu i radu postjugoslovenskih lezbejskih umetnica X genreacije. Navedena građa je dragocena

kako za istoriju društva tako i za istoriju umetnosti i istoriju LGBTQ pokreta, a može da se proučava i pomoću drugih disciplina: antropologije, sociologije, psihologije, teorije književnosti, teorije komunikacije... Običnim čitaocima knjiga će bez svake sumnje biti zanimljiva i informativna, ima dosta duhovitih odgovora i pronicljivih zapažanja.

No jedno je sigurno: ova knjiga omogućava detaljniji uvid u složeno i slojevito delovanje lezbejskih umetnica. Leksikon rekonstruiše njihov nacionalni i međunarodni značaj, pomaže da ih bolje razumemo, povećamo empatiju i solidarnost. Razvijanjem žanra leksikona u političkom pravcu radi povećanja vidljivosti ove rodne grupe i umešnim obogaćivanjem leksikona elementima drugih žanrova, posebno albuma, Zoe Gudović je još jednom potvrdila kreativne kapacitete svog aktivizma.

Datum prijema: 29.8.2024.

Datum ispravki: /

Datum odobrenja: 15.9.2024.